

ALAŞ ORDA PARTİSİNİN KAZAK AYDINLANMASINA ETKİSİ**THE EFFECT OF ALAS ORDA PARTY TO THE ILLUMINATION
OF COSSACK***Enver KAPAĞAN****Özet:**

Tarihin en eski kavimlerinden biri olan Türkler, yaşadıkları coğrafyada her zaman birçok alanda doğrudan veya dolaylı saldırılara maruz kalmıştır. Yirminci yüz yıla gelindiğinde bu saldırılarda en şiddetli dönem yaşanmıştır. Özellikle sömürü ve asimile etme çalışmaları ağırlık kazanmış ve buna karşı direnç merkezleri oluşmuştur. Sömürü ve asimile çalışmalarının temelinde sömürgeleştirmeyi kolaylaştırma ve küçük parçalara bölüp rahat yönetme düşüncesi vardır.

Bu asimile etme ve sömürme çabasına karşı en sert tepkiyi eski usul medreseler ile Cedit hareketinin bir sonucu olarak faaliyete başlayan Usul-i Cedit okullarından yetişenlerin kurduğu cemiyet, dernek ve partilerden yetişen bilinçli topluluklar verir. Bu dönem aydınlarının yürüttükleri faaliyetler sadece mahalli çalışmalar değildir. Dönem aydınları, Türk dünyasının tamamını hedef alan asimile etme ve sömürme arayışına karşılık yine bütün Türk dünyasını birleştirici çalışmalar ile düşmana karşı koymayı hedeflemişlerdir. Bununla beraber yapılan mahalli çalışmalar da ayrıştırıcı olmaktan çok zaruri ve birleştirici tarafıyla ön plana çıkmıştır.

Bu çalışmada; Rusların, Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma gayesi ile giriştikleri sömürü ve asimile etme çabalarına karşı bir tavır olarak ortaya çıkan Kazak aydınlanma sürecini ve bu süreci geliştirip yerleşik hale getiren Alaş Orda hareketini değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler: Alaş Orda, Kazak, Aydınlanma, Kazakistan, Türkistan.

Abstract:

Turkish, one of the oldest tribe of the history are always subjected to direct or indirect attacks in many areas in the geography they live. The heaviest period has occurred because of these attacks in 20th century. Especially workings of exploitation and assimilation have increased and resistance centres are constituted against these. The unique cause of this is the thought of facilitate the exploitation and divide into small pieces and run comfortably. Because A Turkistan just one

* Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü - Kastamonu enverkapan@hotmail.com

piece and communicating in same language, is always very difficult to be kept under military occupation.

These are the institutions which react and resist the efforts of colonialism and the old syle madrasahs, theological schools and Cedit schools. These intellectual statesmen and conscious societies that are educated in these institutions support this reaction in the process. The activities that are conducted by these intellectuals are not just local studies. Intellectuals of era aim to resist their enemy by tring to reach union of the Turkish World despite the practices of assimilation and colonialism, . in addition, local studies occur with their combining side, so they communicate with all sides and areas of Turkish geography.

We will also evaluate the Enlightenment Process of Kazakh that occurs as a manner against assimilation and Russian Colonialism and Alas Orda Movement in all sides.

Key words: Alas Orda, Cossack, Illumination, Kazakhstan, Turkistan.

GİRİŞ

Aydınlanma ve aydın sınıfı terimleri, her toplum için büyük bir anlam taşır. İster geçmişte ister günümüzde olsun gelişmenin önünü açan ve şuurlu nesiller yetişmesine vesile olan en önemli unsurlardır. Aydınlanmanın gerçekleşmesi yolunda adım atan aydınlar çoğu zaman yaşadıkları dönemlerde tam manasıyla anlayamamışlardır. Hatta fikirlerinden ötürü bazen hain ilan edilecek kadar ağır ithamlarla karşı karşıya kalmışlardır.

Özellikle Sanayi devrimi ile beraber değişen dünyada, birçok alanda ortaya çıkan ihtiyaçlara karşılık bir arayış başlar. En masum haliyle arayış olarak adlandırdığımız bu süreç, aslında bir çeşit savaş halini alır. Dünya düzeni; kazananlar, kaybedenler ya da sömürenler ve sömürülenler şeklinde keskin bir çizgiyle ikiye ayrılır. İşte tam bu noktada kaybedenlerden olmamak için aydınlanma süreci ve aydın sınıfının mahareti devreye girer. Bu manada aydınlanma süreci sömürülmeye karşı uyanık olma ve daima uyanık kalma olarak düşünülür. Aydın sınıfı da bu süreci etkin olarak kullanabilen eğitilmiş ve şuur sahibi bir sınıf olarak tanımlanabilir.

Aydınlanma kavramı ve aydın sınıfı, Kazak Türklerinde çağdaş anlamıyla 19. yüzyılın sonları, 20. yüzyılın başlarında oluşmaya başlar. Bu tarihlerde Çarlık Rusya'sının artık tahammülü aşan baskıları ve sonrasında Sovyet Rusya'sının zulümleri bir aydınlanma sürecini ve aydın sınıfının oluşumunu zorunlu kılar. Kazak aydınlanmasının ortaya çıkışında ana gaye halkı çağın ihtiyaçlarına göre hareket etme konusunda bilinçlendirme çabasıdır (Kalkan, 2002, s. 369). Bu çaba özellikle iki yöntemin kullanılmasını zorunlu kılar: Edebiyat ve siyaset aydınlanma sürecinin en önemli tezahürleri özellikle siyasi alanda ortaya çıkar. Kazak aydınlanması

da ağırlıklı olarak bu minvalde oluşur ve gelişir. Nitekim aydın sınıfın kalem erbabı olmasının yanı sıra en bariz özelliklerinden biri de siyasetle uğraşmasıdır. Siyasi hayat bir yandan bu süreci şekillendirirken diğer yandan da bu sürecin etkisinde kalarak biçimlenir. Yani aydınlanma ve siyasi düşüncenin gelişimi birbirinin hem öznesi hem de nesnesi konumunda yer alır.

Kazak aydınlanma sürecini etkileyen edebî faaliyetler özellikle bir araç olarak iş görür. Sözlü ve yazılı biçimiyle edebî türlerin hemen hepsinde Türk kültürünün, dünya görüşünün, tarihinin ve geleneklerinin en eski dönemlerine ait izlerini bulmak mümkündür. Aydın sınıf modern zamanlardaki sorunları aşmak için geçmişin tecrübelerini ve geleceğin tasavvurlarını edebî faaliyetler biçiminde ortaya koyar. Yine bu eserler yoluyla aydınlatmak istediği halkın her bir ferdine ulaşır. Yaşadıkları coğrafya itibarı ile kökü milattan önceki asırlara kadar dayanan göçebe bozkır Türk kültürünün en önemli temsilcisi konumundaki Kazak Türklerinde yazılı edebîyat ise özellikle Abay Kunanbayoğlu (1845-1904) ile gelişmeye başlar (Әлімұханова, 2011, s. 11).

Kazak aydınlanmasını zaruret haline getiren Rusların Türkistan coğrafyasını işgalleridir. Bu işgaller ile birlikte edebî eserlerin de temalarında ciddi değişimler meydana gelir. Bu dönemde yaşanan sıkıntılardan ötürü “*Sanat toplum içindir.*” anlayışı daha yerleşik bir hal alır. Bu anlayışa bağlı olarak, vatanın kurtuluşu noktasında sorumluluk alan ve eli kalem tutan yazar, şair sıfatını haiz tüm devlet adamları kalemlerini bağımsızlık yolunda oynatırlar. Sanatlarını, toplum üzerinde oynanan oyunları bozmak ve yaşananları gelecek nesillere aktarmak maksadı ile icra ederler. Geline bu noktada araç olarak kullanılan edebiyat, aydınlanmanın kaçınılmaz yöntemlerinden bir diğerini yani siyaseti hazırlar. Kazak aydınlanmasının siyasi boyutunu meydana getiren en önemli teşekkül, hiç şüphesiz mensuplarının çoğunu yazarların ve şairlerin oluşturduğu Alaş Orda Partisidir.

1. KAZAK AYDINLANMA SÜRECİNİ HAZIRLAYAN SEBEPLER

20. yüzyıla gelindiğinde bütün dünyada ümmetçilik fikri önemini kaybetmeye ve imparatorluklar çökmeye başlar. Buna karşılık aynı dönemlerde, Türkistan coğrafyasında Ruslar, zulme ve işgallere dayanan yeni bir imparatorluk kurma gayretini devreye sokarlar. Ruslar, bir taraftan fiili bir işgal ile Türkî coğrafyanın tümünü ele geçirecek emellerine ulaşmaya çalışıp siyasi hâkimiyetlerini sağlamlaştırmayı amaçlarlar. Diğer taraftan ise toplumların benlikleri ile var olmasını ve tarih sahnesinde varlıklarını bu şekilde devam ettirmesini sağlayan millî ve manevî değerlerle oynayarak hâkimiyetindeki Türk boylarını Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma gayretine

girerler. Bu amaçla modern ya da iptidai her yonteme başvuru bazu unutturma yoluna giderken; bazen de kendi emelleri uğruna değişim-gelişim maskesi altında aslından uzaklaştırma metodunu uygularlar. Başaramadıkları noktalarda ise yerli halkın bir kısmını destekleme kisvesi altında, halkı birbirine düşürmek ve kırdırmak suretiyle isteklerine ulaşmaya çalışırlar.

Geçmişin izini taşıyan cami, külliye, medrese, mezarlık ne varsa hepsini ortadan kaldırma çabası, halkı aslından uzaklaştırma, halka geleneği ve tarihi unutturma bağlamında değerlendirilebilecek faaliyetlerin sadece bir kısmına örnek olarak verilebilir. Yine hafızayı sıfırlamak için hiçbir sembol taşımayan yapıları bile modernize etme bahanesiyle yıkıp kendi anlayışlarına uygun yapılara dönüştürmeleri de insanları köklerinden kopartarak, onlara geçmişini unutturma çabasının örnekleridir. Bunlarla da yetinilmeyip bir kısım yerleşim alanlarının adları değiştirilir, köklü geçmişle halkın hafızasından isim değişikliğiyle bile silinmesi zor olan yerler ise tümünden ortadan kaldırılarak yeni yerleşim yerlerine taşınır. Bütün bunların asıl ve tek sebebi geçmişten bugüne millî kimlik ve millî hafızanın izlerini taşıyan her şeyi ortadan kaldırmaktır. Kabul edilmelidir ki, bu izler sadece bölgeye has izler değil, tüm Türk dünyasının ortak değerleridir.

Rusların asimile etme, sömürme çabasına daha başında karşı durarak en sert tepkiyi veren kurumlar, eski usul medreseler ile Cedit hareketinin bir sonucu olarak faaliyete başlayan Usul-i Cedit okullarından yetişenlerdir. Bu aydın devlet adamları ile bunların kurduğu cemiyet, dernek ve partilerden yetişen bilinçli topluluklar da süreç içerisinde bu tepkiye destek vermiştir. Bu dönem aydınlarının yürüttükleri faaliyetler sadece mahalli çalışmalar değildir. Aydınlar, Türk dünyasının tamamını hedef alan bu asimile etme ve sömürme arayışına karşılık yine bütün Türk dünyasını birleştirici çalışmalar ile düşmana karşı koymayı hedeflemişlerdir. Bununla beraber yapılan mahalli çalışmalar da ayrıştırıcı olmaktan çok birleştirici tarafla ön plana çıkmıştır. Bu bütünlüğü sağlamak adına dönem aydınları Türk coğrafyasının her noktası ile irtibat halinde çalışmışlardır.

Türkistan coğrafyasında vatan ve millet merkezli bir mücadele verilirken bütün bu gidişat Osmanlı devlet adamlarınca da takip edilir. Osmanlı Devleti'nden onlara yeterince yardım gidemediği muhakkaktır. Fakat unutulmamalıdır ki aynı dönemde Osmanlı Devleti de hem içeride hem dışarıda birçok düşmanla savaş halindedir. Buna rağmen diğer bütün Türk coğrafyasında olduğu gibi Kazak ve Kırgız coğrafyasında da Ruslar siyasi hâkimiyetlerini kurma çabası içerisine girdikleri sırada Osmanlı İmparatorluğu da oradaki halkın bilinçlenmesi ve bağımsızlık hareketini başlatması için imkânları ölçüsünde destek sağlar. Örneğin, 1877 yılında Kazak Türklerinden Orenburg'lu Muhammed Rahim adlı zat, Kazak ve Kırgızların bağımsızlık hareketini başlatmalarının gerekliliğini Osmanlı İmparatorluğu'nun Dâhiliye Nezaretine bildirir. Onların imkân bulmaları

halinde bağımsızlık hareketini başlatacaklarına emin olduğunu, sadece önder, silah ve paraya ihtiyaç duyduklarını ifade eder. Önderlik etme ve halkı ayaklandırma işini de üzerine alır. Bu teklif hem Dâhiliye Nezaretince hem de padişah tarafından olumlu karşılanır ve kendisine gereken destek verilir (Kurat, 1990, s. 95-96).

Bu gayretler de gösteriyor ki; Ceditçiler, Türkistan'ın hangi bölgesinde olurlarsa olsunlar sürekli Osmanlı İmparatorluğu ile irtibat halindedirler. Eldeki imkânlar nispetince birlikte bir mücadele verilir. Hatta Cedit okullarının açıldığı ilk dönemden itibaren başta Alaş Ordacılar olmak üzere birçok Türkistan aydınının yetişmesine merkez ve rehber olan medreselerin kurucuları veya önemli hocalarının İstanbul'da eğitim almış olmaları da tesadüfi değildir.

Dönemin eğitim kurumları eski usul medreseler ve Cedit hareketinin etkisi ile açılan mektepler özellikle Rus işgalinin gerçekleştiği devrede çok etkili olamamaları da halkın asimile olmasına karşı ciddi direnç göstermişlerdir. Fakat her biri bir meclis niteliğinde olan bu eğitim kurumlarının, müdavimleri bakımından farklı fikri yapıdaki insanlardan oluşması sebebiyle aralarında sağlıklı bir irtibat yoktur. Aynı amaç için çalışsalar da yöntemlerde uzlaşamadıkları için ferdi hareket ederler. Nihayetinde uyumlu bir şekilde çalışamayan ve kendi aralarındaki ufak ihtilafları derin ayrılıklara dönüştüren bu zümrelerin iç ara anlaşamamaları Rusların işine gelir. Aydın zümrenin de bütün çabalarına rağmen millî bütünleşmeyi sağlayamamaları sonucu olarak baskılar karşısında zayıf kalan Türkistan kurtuluş hareketi, Rusların bölge üzerindeki emellerini gerçekleştirmesine engel olamaz; sadece Rusların hâkimiyet kurmasını geciktirir. Ancak, Cedit hareketi doğrultusunda yetişen aydın zümrenin etrafında şekillenen milli bilinç ve milli uyanış hareketi içten içe gelişerek 1991 yılındaki bağımsızlık hareketinin başarıya ulaşmasında etkili olur.

Usul-i Cedit okulları ile eski usul medreseler arasındaki en büyük fark; medreselerin genellikle var olanı koruma gayretine karşılık, Usul-i Ceditçilerin mevcudu modernleştirerek daha ileriye taşıma ve halkı bilinçlendirme gayretine girmesidir. Rusların Türkistan bölgesinde hâkimiyet kurmaya başladığı ilk dönemlere denk gelen zaman diliminde İslam dünyasının Batı ile olan temaslarının artması sonucu siyaset, edebiyat, sanat, eğitim ve benzeri alanlarda da batılı tarzda temayül ve hareketlerde yenileşme hız kazanır. Bu tür yenileşme hareketleri özellikle Kırım, Azerbaycan ve Kazan olmak üzere tüm Türkistan coğrafyasında ciddi karşılık bulur. Hatta kuzey Türkistan'da yenileşme hareketleri güneye göre daha erken başlar. Burada özellikle Rus aydınlar ile temas eden Türkistan aydınları, bir reform ve yenilik ihtiyacını bu tarihlere fark ederler. Bunlar içerisinde harekete geçen ilk isimler modern dünya ile yakından tanışmanın

gerekliliğini savunan ve yeni usul eğitimi teşvik eden Çokan Velihanov, eğitimin ana dilde yapılmasını ilk defa savunan Abay Kunanbayulı ile ilk defa Rus klasiklerini Kazak Türkçesine çeviren İbiray Altınсарın'dır (Koçar, s. 182; Demir ve Yazıcı, 2012, s. 186-187).

Bu dönemde Gaspıralı İsmail Bey'in '*Dilde, fikirde, işte birlik!*' anlayışı ışığında Usul-i Cedit okullarının açılması hız kazanır. Bu okullar özellikle Fergana ve Hive hanlıkları başta olmak üzere Kazak, Kırgız ve diğer Türk halkları arasında da hızla yayılır. Rusya bu gelişmeyi kendisi için büyük tehlike olarak görür. O dönemde Rus Türkistan Genel Valisi bu okullar ile ilgili yazdığı raporda şu ifadeleri kullanır:

"Bu okullar faaliyetlerine devam ederlerse gelecekte sadece Panislamizm'in geliştiği bir fidanlık olmakla kalmayıp, Pantürkizm ve isyancılık fikirlerinin de fidanlığı haline gelecektir" (Köseoğlu, 1997, s. 743).

Gerçekten de bu okullardan yetişen aydınların geneli milliyetperver bir karaktere sahiptir. Millet hesabına çalışan bu aydın zümre; ölümü göze alarak çeşitli gazeteler, dergiler ve kitaplar yayınlar. Yazı çalışmaları yanında dernekler kurmak sureti ile halklarının uyanmasına, millî ve manevi değerler uğruna savaşmasına gayret eder. Bu yüzden rahatlıkla söylenebilir ki, bugün bağımsızlığını kazanan Türk devletlerinin önemli temel taşlarından birini o dönemin aydın ve devlet adamlarının ektiği tohumlar oluşturmaktadır.

Bütün Türkistan coğrafyasında olduğu gibi milli ve manevi değerleri ön plana alarak çalışmalara başlayan aydınların girişimleri, Kazak coğrafyasında da meyvelerini verir. Bu dönemde yetişen aydınlar, özellikle 1905 İhtilali ile birlikte elde ettikleri bazı hakları çok iyi değerlendirerek çağın gereklerine uygun olarak örgütlenirler. Yapılan çalışmalar neticesinde Rusların işgalinden ve halka yaptıkları baskılardan kurtulmanın yegâne yolunun millî birlik ve oluşumlardan geçtiğini idrak ederler. Bu birliğinde ferdî veya kavmî oluşumlardan ziyade ancak Anadolu'yu ve Doğu Türkistan'ı da içine alan tüm akraba topluluklarla mümkün olacağını düşünür ve yazdıkları ile dile getirirler. Bunun için de bilinçli bir şekilde Türk coğrafyasının tamamını, yani bütün Türk boylarını kapsayan dil, düşünce ve eylem ortaklığı konusunda ciddi bir çalışma süreci içerisine girerler.

Kazak aydınlanmasının ilk merhalesini oluşturan ve yaklaşık 19. yüzyılın son çeyreğini kapsayan bu dönemde aydınlanma süreci etkin bir eğitim faaliyeti şeklinde gerçekleşir. Bu devrede, sonraki yıllar için süreci geliştirip taşıyacak ana aydın kadrolar yetiştirilir. Nihayet aydınlanma sürecini eylem boyutuyla siyasi mecrada temsil edecek ve bu süreci bundan sonra varlığı ya da yokluğu ile belirleyici olacak Alaş Orda hareketi 20. yüzyılın başında ortaya çıkar. Aydınlanma sürecindeki aktif rolüyle Rusların

yüzyıllar boyu bu coğrafyada etkin olarak kalmasının önünde ciddi bir engel olan Alaş Orda Partisi üyelerinin hemen pek çoğu, yukarıda verilen hazırlık sürecinde yetiştirilen kalem erbabı isimlerden oluşur. Onlar için siyaset ya da aydın bilinci, bir iktidar aracı, hobi veya tercihlerden bir tercih değildir. Bu ilk devrede karşımıza çıkan ve sonrasında aydınlanma sürecinin nüvesini oluşturacak bu isimler için hem yazmak hem de siyaset yapmak can pahasında bir zorunluluktur.

2. ALAŞ ORDA PARTİSİ'NİN KURULUŞU VE MİLLÎ MÜCADELE

Kazakistan'da resmi kaynaklarca da kabul edilen görüşe göre 'Alaş' adı Kazakların efsanevi atası 'Alaş Han'dan gelmektedir. Alaş adı etrafında birçok efsane olmasına karşın en çok itibar göreni özetle şöyledir:

“Efsaneye göre Sırderya havzasında 32 boyu idare eden Kızıl Arslan adındaki han, kazandığı bir savaş sonrası elde ettiği ganimetler arasında mevcut olan çok güzel bir kız ile evlenir. Bu kızdan sağlıklı fakat ala tenli bir çocuk sahibi olur. Etrafındakiler bu durumu uğursuzluğa yorarak ondan kurtulması gerektiğine inandırırılar. O da çocuğu bir sepet içinde Sırderya nehrine bırakır, çocuğu bulan bir balıkçı alıp onu eve götürür. Adını renginden ötürü Alaş koyarak onu çok akıllı ve yetenekli bir genç olarak büyütür.

Bundan haberdar olan Han onu almak ister fakat vezirler yine karşı çıkar. Bunun yerine ona yüz asker göndermenin daha doğru olacağına Han ikna ederler. Han da sırasıyla her yıl yüz asker olmak üzere önce baş vezirinin oğlu Üysin, sonra vezirinin oğlu Bolot ve en son olarak küçük oğlu Alaş'ının idaresindeki askerlerden gönderir. Böylece Alaş üç yüz askeri ile güçlenir ve kendi idaresinde güçlü bir ordu oluşturur. Etraf köy ve yerleşim yerlerine baskınlar yaparak hâkimiyet alanlarını genişletirler. En nihayetinde kendilerini “Kazak” olarak adlandırırılar ve Alaş Han'ı da beyaz keçeye oturarak Han ilan ederler. Vezirin çocuklarının idaresinden gelen her bir grup asker de bir Kazak Cüz'ünü oluştururlar. Kazak Türkleri arasında hala söylenen “Atamız Alaş, Adımız Kazak, biz Üç Cüz'ün ahfadıyız” deyimi de bu durumu ifade etmektedir” (Kara, 2015).

Sahip olduğu geniş coğrafya ve Rusya'ya güneyden gelebilecek tehlikelere karşı bir set işlevi görmesinden dolayı Rusların en çok ehemmiyet verdiği yerlerin başında Kazakistan gelir. Bu yüzden Kazakistan, en çok Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma faaliyetlerinin yapıldığı bölgelerden biridir. Kazaklar bu faaliyetlerden çok zarar görürler. Fakat her şeye rağmen asimile politikaları karşısında bilinçli bir şekilde durarak millî ve manevî değerlerini korurlar. 20. yüzyılın başlarına kadar daha çok göçebe yaşamın etkili olduğu Kazakistan coğrafyasının, Rus sömürüsüne direnme çabasında Gaspıralı İsmail Bey ve arkadaşlarının Cedit hareketi ile

uygulamaya çalıştıkları ‘*dilde, fikirde, işte birlik*’ düşüncesinin çok etkili ve faydalı olduğu muhakkaktır. Özellikle de bu coğrafyadaki Ceditçiler diğer adıyla Alaş Orda savunucuları; eğitim kurumları, siyasî teşekkülleri, edebî sahadaki faaliyetleri ve diğer alanlardaki gayretleri ile kötü gidişatı durdurmaya çalışırlar. Rusların asimile ve sömürü çabalarının hedefine ulaşmasını büyük ölçüde engelleyerek, Kazak halkının kimliğini, dinini ve geleneğini korumasında etkin rol oynarlar (Saray, 1993, s. 14).

Ruslar her ne kadar dünya kamuoyunu aldatmak ve yaptıkları ile amaçlarını gizlemek için işgal ettikleri coğrafyada var olmalarını yerli halkın davetine bağlarlar. Fakat bu iddia tamamen asılsızdır. Bunun gibi bölgeye medeniyet ve refah getirme iddiası da gerçek dışıdır. Çünkü Rusların tek amacı tüm bölgeyi Ruslaştırma ve Rus ırkından olanlar için yeni yaşam alanları açmanın yanında kolonizasyon hareketlerini gerçekleştirip gelecekleini garantiye almaktır. Her fırsatta da niyetlerini açıkça belli edip esas amaçlarını ortaya koyarlar. Örneğin 1916 isyanlarından sonra Taşkent’te bir delegeyi kabul eden Genel Vali Kuropatkin şöyle demektedir:

“Rusya İmparatorluğu güçlüdür; onun kurulmasında, güçlenmesinde ve yayılmasında Ruslar rol oynamıştır... Rusya içindeki çeşitli halkların hepsi bir babanın, büyük hâkim İmparatorun ve bir ananın, Büyük Rusya’nın çocuklarıdır. Bu çok üyeli ailede Rusların hepsinin ağabeyleri olması icap eder” (Saginbekov, 2007, s. 18).

Esasında Rusların açıklamakta bir beis görmedikleri bu niyetlerini bilen Kazak ‘Alaş Orda’ önderleri daha bu oluşum fiilen kurulmadan önce de ferdî ve bölgesel çapta var güçleri ile çalışırlar. Bu partinin kurulması, onlar için birlikte hareket etme ve gücü tek elde toplama fırsatını doğurur. Çünkü daha 1905 yılı meşrutiyeti ile zayıf düşen Çarlık Rusya’sı, halkı yatıştırmak için ifade özgürlüğü ve örgütlenme olanağı gibi bazı haklar tanımak zorunda kalır. Halkın karşılaştığı sorunları merkeze iletmek isteyen aydınlar, Ahmet Baytursunov ve Alihan Bökeyhan gibi isimlerin öncülüğünde, 1905 yılında Semey şehrinde hazırlanan ‘Karkara Dilekçesi’ni 14500 Kazak vatandaşından imza alarak Moskova’ya iletirler. Bu dilekçenin içeriğinde; Rusların iskân ve asimilasyon politikalarından vazgeçmelerini isterler. Aynı talepler Kazakistan’ın hemen hemen tüm şehirlerinden Duma’ya iletilir. Bu girişimleri neticesinde ferdî girişimlerden sonuç alınamayacağını anlayan Kazak aydınları bir hareket etrafında birleşme düşüncesi ile 1906 yılında ‘Kazak Anayasal Demokratik Partisi’ni kurarlar. Siyasi hayatta yeni olan Kazak toplum önderleri Çarlık Rusya’sı karşıtı politikaları ile bilinen ‘Kadet Partisi’ni kendilerine örnek almak suretiyle teşkilatlanırlar. Bu benzerlik, sadece teşkilatlanma ve örgütlenme anlamında şekli bir benzerlik olarak kalır; parti programı ise tamamen millî hedefler gözetilerek oluşturulur. Alaş Orda hareketinin temelini teşkil eden bu parti, politikası gereği bazı taleplerde bulunur. Bu talepler: Kazakistan’ın

Kazakların yurdu olarak tanınması; Rusların bu topraklar üzerindeki yayılcı politikasından vazgeçmesi; Kazak halkına eşit, adil davranılması; özgür ifade ortamının sağlanması; Kazak çocuklarının okuması için ilkokuldan başlayarak yükseköğretimlerini bitirinceye kadar kendilerine okul, medrese ve üniversitelerin açılmasının sağlanması ve benzeri konulardır (Kesici, 2003, s. 130-131).

Alaş Orda Partisinin hazırlık süreci olarak da adlandırabileceğimiz bu devrede siyasi fikirlerin ve bir hükümet kurma çalışmalarının olgunlaştırma ortamı olarak gazete ve dergiler kullanılır. Halka daha kısa ve olabildiğince az masrafla ulaşmanın en etkin yolu olan süreli yayınlar ve özellikle gazete, Kazak aydınları tarafından aydınlanma sürecinde aktif olarak kullanılır (Kalkan, 2002, s. 371). 1913'te ilk sayısı çıkan 'Kazak' isimli gazete Alaş Orda Hareketinin yayın organı olarak kullanılmıştır (Ölçekçi, 1998, s. 173). Özellikle de Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesi ile Lenin ve Stalin'in deklare ettikleri aşağıdaki metin dönem aydınlarının hızlı hareket etmelerine olanak sağlar:

“Rusya Müslümanları, İdil (Volga) boyu ve Kırım Tatarları, Sibirya ve Türkistan'ın Kurgızları (yani Kazaklar ve Kurgızlar), ve Sartları, Maverayı Kafkas ötesi Türk ve Tatarları, Çeçenler ve Kafkas Dağlıları; cami ve mescitleri, dini inanç ve adetleri, Rusya'nın Çarları ve müstebitleri tarafından tahrip edilen ve çiğnenen herkes, inançlarınız, adetleriniz bundan böyle serbesttir ve onlara dokunulamaz. Millî hayatınızı tam hürriyet içinde kurunuz. Bu sizin hakkınızdır. Biliniz ki, haklarınız, Rusya'nın bütün halklarının hakları gibi, ihtilalî ve onun organları olan işçi, asker ve köylü Sovyetlerinin kudretli himayesi altındadır. Bu ihtilale ve onun hükümetine destek olunuz” (Erdem, 2005, s. 20-21).

Bu hazırlanan metnin özellikle Müslüman-Türk ahaliye hitaben yazılması ve onların geçmiş acılarından bahsedilmesi, gelecekte bunların bir daha yaşanmayacağına vaadi bile, o güne kadar özellikle bahsi geçen kesim üzerindeki hususi baskıyı anlatması açısından önemlidir.

Devrimle beraber yeni kurulan sistemde ve yukarıda verilen vaatler neticesinde yeniden ve daha geniş kitlelere hitap edecek şekilde teşkilatlanma gereği hissedilir. Kazak Aydınları 1906 yılında kurdukları 'Kazak Anayasal Demokratik Partisi'nin adını, Türkistan coğrafyasında merkez anlamında kullanılan 'Orda' kelimesinin başına daha kapsayıcı ve tarihî olmasından hareketle 'Alaş' adını ekleyerek 1917 yılında 'Alaş-Orda' olarak değiştirirler. 5 Nisan 1917 yılında Bökeyhan: *“Kurtuluş saati gelmiştir. Bizim siyasi hedefimiz millî kurtuluştur.”* demek suretiyle partinin bundan sonraki amacını ortaya koyar. Aralık 1917 yılında da Alaş-Orda Hükümeti kurulur (Köseoğlu, 1997, s. 746). Yeni parti ile oluşan hükümetin başkenti olarak 'Semey' şehri merkez kabul edilir.

“Alihan Bökeyhan (başbakan), Halil Abbas (başbakan Yardımcısı), Alim Han Ermek (harbiye bakanı), Ahmet Berimcan (adalet bakanı), M. Tınışbay (içişleri bakanı, aynı zamanda Hokant hükümeti başkanı), Ahmet Baytursun (milli eğitim bakanı), M. Çokay (dışişleri bakanı, aynı zamanda Hokand Hükümetinde de aynı görevi yürütür), Cihanşah Dostmuhammed, Hahil Dostmuhammet ve Ahmet Biy Sasan (Alaş-Orda Batı Bölgesi mesul bakanlığı)” görevlerini üstlenirler (Hayit, 1995, s. 253).

Zikredilen resmi organların yanında Mağcan Cumabaev, Mircakıp Dılat, Saken Seyfulin, S. Torayğırov gibi dönemin tüm Ceditçi aydınları çeşitli kademelerde görev alırlar. Alaş Orda Partisi etrafında birleşen aydınlar, o günkü şartlarda en akılcı yöntemle işe başlarlar. Bu yöntem tüm Türkistan’ı bir arada tutan manevî duygu ve değerleri göz ardı etmeden millî bir birlik kurup hem fikrî hem de siyasi bağımsızlığa gidecek yolda faaliyetler yürütmek ve millî aydınlanmayı geliştirip yaymak şeklindedir.

Temel felsefesi tam bağımsızlık olarak özetlenebilecek Alaş-Orda Partisi, bilinçli ve ilerici hareket tarzıyla Pantürkizm’in merkezi haline gelir. Rusların tüm karşı çabalarına rağmen ciddi biçimde etkili olur. Bu yönüyle Rusları en çok uğraştıran hareketlerden biri haline gelir (Andican, 2003, s. 56). Parti halkın kendi millî kuvvetlerini ve mahallî idare organlarını kurmayı; bunları işler hale getirmeyi; eğitim, din, adalet gibi konularda da ilerici bir yaklaşım sergileyerek tüm Türk dünyasını kapsayan bilinçli bir toplum meydana getirmeyi hedeflese de güçlerini birleştirememenin verdiği zayıflıktan ötürü arzu edilen zaferi kazanamaz. Alaş Orda, vesile olduğu cumhuriyet kısa ömürlü olsa da parti olarak halkta bulunduğu samimi karşılık nedeniyle Stalin’in en acımasız davrandığı yıllarda bile ayakta kalır ve 1937 yılına kadar fiilen varlığını devam ettirir. Her ne olursa olsun Türkistan coğrafyasında halk, hiçbir zaman esareti kabullenemez (Şimşir, 2008, s. 203).

Alaş Orda hareketi sorunlara kesin ve doğrudan çözüm getiren görüş ve önerileri ile Tüm Türkistan’da etkili olur. Bu düşünce yapısının etrafında Rusya’nın hâkimiyeti altındaki tüm Türk boylarının bir raya gelip birlik mücadelesi fikri de kısa sürede ciddi bir destek bulur. Fakat kurtuluş yolları aranırken doğal olarak fikrî ve siyasi ayrılıklar da kendini gösterir. Özellikle de Şir Ali Lapin başkanlığındaki Ulema Meclisi taraftarları Semerkand, Hocent gibi eski usul medreselerin kuvvetli olduğu yerlerde, *“Çar ve Ruslar defolsun, Müslümanlara hürriyet isteriz. Biz İslam devleti kurmak istiyoruz.”* söylemini ön plana çıkarır. Ulema Meclisi taraftarları İslam dini etrafındaki bir birleşmenin kurtuluş ümidi olacağını savunurken, Kazakistan ve Kırgızistan’daki Alaş Ordacılar ile Özbekistan’daki Münevver Kaari başkanlığında 1917 yılında kurulan İslam Şurası temsilcileri Ceditçileri destekler. En başta Mustafa Çokay olmak üzere Alaş Orda üyelerinin büyük çoğunluğu tüm Türkistan’da tek cephe oluşturma gayretleri için uğraşırlar.

Nihayetinde bir noktada buluşup, Muhammed Tınışbay başkanlığında ‘Türkistan Mahalli Muhtar Cumhuriyeti’ni kurarlar. Hatta Taşkent ve Kazakistan merkezli kurulan hükümetler arasında birleşme arzusu ile müzakereler yapılır. Hepsinin gayeleri aynı olsa da ne yazık ki yukarıda bahsi geçen değişik gruplar ve farklı bakış açıları ile oluşan fikir ayrılıkları nedeniyle birleşme mümkün olmaz (Köseoğlu, 1997, s. 746).

İstenen birleşmenin gerçekleşmemesi Rusların cesaretlenmelerini ve harekete geçmelerini kolaylaştırır. Esas itibariyle aydınların halkı bilinçlendirme ve halk nezdinde etkili olma çabasından rahatsız olan merkezî hükümet, bu çabalara karşılık farklı yöntemlere başvurur. Aydınların etkinliğini kırmak için Türkistan coğrafyasında, mahallî Komünist partileri kurarak yerleşme, kendini benimsetme ve psikolojik destek bulma işini hızlandırır. Fakat Komünist parti 1917’de 64, 1918’de 228, 1919’da ise 18 bin kişilik bir üyeye ulaşmasına rağmen bu üyeler içinde tek bir Türkistanlı yer almaz. Hatta 1920 yılında Kazak Komünist Partisinin birinci toplantısı tek bir Kazak dahi katılmadan gerçekleştirilir. Ancak 1960 yılına gelindiğinde 318.500 kişilik Kazakistan Komünist Partisi üyesinden ancak 15 bini Kazaklardan oluşur. Bu nedenle bugün özellikle Rus yanlılarının bilinçli olarak yaydıkları Türkistan’da Sovyet iktidarının Türkistanlılar tarafından teşekkül ettirildiği söylemi tamamen gerçek dışıdır (Hayit, 1962, s. 7-20). Bin bir aldatma ile devrimi gerçekleştiren Bolşevikler, bir yıl bile geçmeden Çarlık Rusya’sını aratır baskı ve zulümlere başvururlar. Türkistan’da kurulan Türk Cumhuriyetleri bu süreçte ortadan kaldırılır.

Türkistan coğrafyasının en önemli hareketleri arasında değerlendirilen Alaş Orda Partisi yaşanan her türlü fikrî ve siyasi ayrışmaya karşılık, taşıdığı sorumluluk gereği sadece doğduğu coğrafya ile sınırlı kalmaz. Cedit hareketinin amacına uygun olarak tarihi, coğrafi ve siyasi birliği hedefler. Kırgızistan’da açılan şube ve Rusya Müslümanları toplantılarında diğer Türk topluluklarıyla hareket etmeleri de bunun en açık göstergesidir (Özgen, 2008, s. 22-23). Alaş Orda hareketi özel anlamda Kazak aydınlanmasına tesir etmiş olsa da en genel hedefiyle bütün Türk dünyasında bir aydın uyanışını gerçekleştirmek ister. Mustafa Çokay’ın: “*Türkistan’da Türk her zaman var olacak, onu oradan yok etmek hiç kimsenin elinden gelmez.*” (Шүкірұлы ve Тилешов, 2009, s. 340) iddiasını gerçekleştirmek için gayret eden Alaş Hareketi mensupları dün için başaramamışlarsa da bugün gelinen nokta, onların Türkistan topraklarına ettikleri aydınlanma tohumlarının meyvesidir.

3. SONUÇ

Kazak aydınlanmasından etkilenen ve onu derinden etkileyen Alaş Orda Hareketi, Türk coğrafyasında geçmişte olduğu gibi bugün de tesirini

sürdürür. Her türlü zulme, baskıya ve zorlamaya karşı Türkistan'dan yükselen her itiraz Alaş Orda ruhunun yeniden hayat bulması demektir.

Şartları bakımından oldukça sıkıntılı bir coğrafyada ve zamanda bu harekete omuz verenler halklarını aydınlatma çabasının bedelini hayatlarıyla ödeyeceklerini daha en başından öngörürler. Bu gayretin meyvelerini hayattayken toplayamayacaklarının da farkındadırlar. Onlar aydın sınıfın kaderinin gelecek inşası uğruna kendinden vazgeçmek olduğunu gayet iyi bilirler. Nitekim pek çoğu Kazak Türklüğünü aydınlatma çabasının bedelini sürülerek, hapsedilerek, kurşunlanarak ya da asılarak öder. Dahası cezaları kovulmakla, hapsedilmekle veya ölmekle de son bulmaz. Kendilerine karşı sistemin nefreti o kadar büyüktür ki onları hafızanın ve hatıranın kayıtlarından ebediyen silmek isterler. Kendileri bir mücrim gibi itham edilerek aşağılanan Alaş Orda aydınlarının eserleri ve isimleri uzun yıllar boyu yasaklanır ve gizlenir.

Kazak aydınlanması, öncelikle eğitim faaliyetleriyle başlamışsa da, gelişip yerleşik hale gelmesi Alaş Orda mensuplarının gayretleriyle mümkün olur. Esası itibarıyla göçebe hayat tarzının doğası gereği modern hayatın epey gerisinde bulunan Kazak halkını, çağın ihtiyaçları konusunda bilinçli hale getirme çabasının adı olan aydınlanma özellikle yayın organları eliyle gerçekleştirilmek istenir. Söz ve yazı bu bağlamda aydınlanmanın en etkili aracına dönüşür.

KAYNAKLAR

- Andican, A. A. (2003). *Cedidizm'den Bağımsızlığa Türkistan Mücadelesi*. İstanbul: Tunç Matbaacılık.
- Demir, N. ve Yazıcı, N. (2012). En Güçlü Çağında Türk Dili: Genel Değerlendirme ve Beklentiler, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, (1), 175-198.
- Erdem, M. (2005). *Kırgız Türkleri Dini ve Sosyal Hayatı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hayit, B. (1962). *Komünist Emperyalizmi Karşısında Türkistan*. İstanbul: Toprak Dergisi Yayınları No: 21.
- Hayit, B. (1995). *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri ve Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kalkan, İ. (2002). Kazak Siyasî Düşüncesinin Gelişimi ve Kazak Gazetesi (1913-1918), *Türkler* içinde (18, 369-387). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kara, A. (2015). Kazak Türklerinin Ortaya Çıkışı ile İlgili Efsaneler. 19 Ocak 2015, <http://www.baktabul.net/turk-dunyasi-ve-kulturu/143695-kazak-turklerinin-ortaya-cikisi-ile-ilgili-efsaneler.html>
- Kesici, A. K. (2003). *Dün, Bugün Ve Hedefteki Kazakistan*. İstanbul: Iq Kültürsanat Yayıncılık.
- Koçar, Ç. (Tarihsiz). *Atayurttan Anayurda Türkistanlılar*. Adana: Ekrem Matbaası.

- Kösoğlu, N. (1997). *Türk Dünyası Tarihi ve Medeniyeti Üzerine Düşünceler* (3. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Kurat, A. N. (1990). *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Ölçekçi, H. (1998). Kazakistan'da Ulusal Hareketler ve Bolşevik Devrimi. *Bilig*, (7), 171-182.
- Özgen, N. (2008). *Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında Kırgızistan Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sagınbekov, B. (2007). *Kırgızistan'da Ürkün Olayı ve Kırgız Şiirindeki Akisleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saray, M. (1993). *Kazak Türkleri Tarihi "Kazakların Uyanışı"*. İstanbul: Nesil Matbaacılık.
- Әлмұханова, Р.Т. (2011). *Фолклор және Қазыргі Қазақ Әдебиеті*. Арда, Алматы
- Шүкирұлы, С. ve Тилешов, Е. (2009). *Алаштың Тилдик Мұрасы*. Кие, Алматы.